

(ע"ב) 'רשב"ג אומר: מלמדין אותן שלא יחזרו, כיצד? כותב לו... והריני נושה בו ח' מאות זוז. קנה ומחזיר את השאר אפילו לאחר כמה שנים'. מבואר בראשונים (ע' ריטב"א וש"א"ר – הובא בדבר אברהם ח"א לט,ג) שענין זקיפה במלוה הוא כאילו קיבל המעות לפרעון וחזר והלווין לו. ונראה בבאור הדבר, הלא באמת לא קיבלן ולא הלוה – אלא הענין הוא שפורע את חובו בעצם ההתחייבות החדשה. והתחייבות זו אינה טעונה קנין או שטר, לפי שעל ידה נפטר המתחייב מחובו הקודם, ועוד מרויח זמן הפרעון – סמכה דעתו (עפ"י בית ישי ה. ע"ש בהרחבה).

דף עח

'תיקו'. כתב הראב"ד שבספק אינו חוזר. (וכן נפסק ברמב"ם ובשו"ע (חו"מ ז, יד) ששניהם אינם יכולים לחזור. וע"ע בתשב"ץ ח"ב רעב – דף מ, 2; שו"ת רשב"ש תקמ), כיון שיש כאן קנין ודאי, שהחזיק בה או קנה בחליפין, וחזרתו של זה בספק – אין ספק מוציא מידי ודאי. ואולם אם לא עשו קנין אחר אלא כסף זה [שאו הספק הוא בעיקר הקנין] על הלוקח להביא ראיה, ואם לא הביא – קרקע בחזקת בעליה עומדת (הריטב"א. ועט"ז ונתייה"מ ובהגר"א קצ, יג. וצ"ע).

'שבאתה חבילה לידו'. פרשו הראשונים שסתם נותני חבילה, על דעת כן נתנוה אצלו, שתהא משועבדת וקנויה עבור תשלום הפסדו, או שפרשו כן להדיא שנותנים לשם משכון. (ע' תוס' רבנו פרץ והרא"ש; חדושי הריטב"א. וכן באר מהר"ם את דברי התוס', ששאלו 'פשיטא'. ויש להעיר מסתימת דברי הרמב"ם שכל ממון פועלים שאצלו יכול ליטלו. אך יתכן דוקא כשהתפסוהו לו מדעת, וכאילו פירשו בשכירותם שאחריות הפסד על אותו ממון).

'השוכר את החמור להוליכה בהר והוליכה בבקעה...' נקט לשון נקבה בחמור כלשון הכתוב, כגון כי עבדך אחבשה לי החמור וארכב עליה (שמואל-ב יט); גמלים מיניקות (בראשית לב. רבנו יהונתן). יש מי שהראה שהיו רגילים לרכוב ולהשתמש באתונות יותר מחמורים זכרים, ולכך השתמשו לרוב ברכיבת החמור ושכירותו בלשון נקבה.

'שמתה מחמת אויר... מחמת אובצנא... כגון שהכישה נחש'. מרש"י משמע שאם אפשר לתלות שמיתתה נגרמה מחמת שינוי האויר וכד' – חייב. ויש חולקים וסוברים שדוקא כשניכר שמחמת אויר מתה או מחמת אובצנא, ולא בספק [וכמשמעות הפשוטה של המלים 'שמתה מחמת אויר'] (רב האי גאון, ריטב"א, תור"פ. ומשמע בריטב"א ור"פ שגם אם אין ידוע שהאיר במקום האחר קשה יותר או שיש שם יותר נחשים, יכול לטעון אילו לא שינית מדברי לא היה האונס). והתוס' והרא"ש מפרשים בשידוע שיש חילוק באוירין ובנחשים בין ההר לבקעה. [ובדעת הרמב"ם יש אומרים שאפילו באופן זה פטור, שרבי יוחנן שנמנע מלפרש כן והעמיד הרישא כרבי מאיר, סובר שאינו חייב אלא בכגון הוחלקה בהר והוחמה בבקעה. עפ"י מגיד משנה שכירות ד, א].

(ע"ב) 'ממאי דלמא שאני התם דקניא בשינוי מעשה'. אף על פי ששינוי מעשה אינו קונה אלא בגזלן, יש מפרשים שהואיל ועשה בו מעשה שהגזלן קונה בו, מתכוין הוא לגזול ולכך שינהו כדי שיקנה אותו (עפ"י רמב"ן ור"ן).

ויש מפרשים שבשינוי גמור הראוי לקנות בו, אכן מחשיבו רבי מאיר כגזלן אעפ"י שאינו מתכוין לגזול (עפ"י ריטב"א).

אם טעה וצבע בצבע אחר, נראה שלהרמב"ן והר"ן לא קנהו שהרי לא נתכוין לגזול ולא לקנות בשינוי, אעפ"י שפשע ולא דק, ואילו להריטב"א יתכן שנעשה גזלן אף באופן זה.

מגבת פורים לפורים... ואין מדקדקין בדבר. בירושלמי (במגילה א, ד) יש: 'אין מדקדקין במעות פורים, אלא כל הפושט יד ליטול – נותנין לו' [וכן מנהג בכל ישראל, ואפילו ליתן לגוים, והואיל ואין מדקדקין בדבר ונותנין לו לכל, אם אין אנו נותנין לגויים יש בו משום איבה. רמב"ן], שאין יום זה מדין צדקה בלבד אלא מדין שמחה ומנות שהרי אף בעשירים כתיב ומשלוח מנות איש לרעהו. ובין הפירוש שכתב רש"י (שהוא מפורש בתוספתא) ובין מה שאמרו בירושלמי – הכל אמת ויציב והריהו בכלל לשון אין מדקדקין בדבר (הריטב"א).

ופירוש דבריו שגדר מצות מתנות לאביונים בפורים – ליתן לכל התאב, גם אם אינו עני אלא שפושט יד ליטול – ע' באילת השחר. וע' ערוך השלחן או"ח תרצד, ג. וע"ע בהפלאה כתובות ק': שכתב שעני גרוע מאביון, וכבר העירו עליו (ע' מגדים חדשים שבת סג.) מלהלן קיא: וברש"י דהאביון גרוע.

'דלמא התם נמי דאדעתא דפורים הוא דיהיב ליה...' פירוש, כיון שמצות היום היא, קפידה גדולה יש לנותנים שלא לשנותם, וכאילו התנו כן בפירוש. מה שאין כן במשנתנו שאין בשינוי כזה להחשיבו כגזלן (ריטב"א).

– משמע בגמרא שלדעת חכמים החולקים על רבי מאיר, מותר לעני לשנות מדעת הנותן (וכן פסק המאירי להדיא. וצ"ע בלשון רבנו יהונתן), ואינו דומה לשוכר דבר מחברו או לצבע, ששם ודאי אסור לו לכתחילה לשנות מדעת הבעלים שהרי אין החפץ שלו, אך כאן הוא של העני.

ובאור השוואת שני הנידונים; כשם שלר"מ נעשה 'גזלן' בכל שינוי מדעת הבעלים, הרי שלשיטתו היא קפידא גמורה וכאילו התנה בפירוש שאינו נותן לו אם ישנה מדעתו, כמו כן בעני, לא ניתן לו על דעת כזאת, אבל לחכמים הסוברים שאינה קפידא גמורה שייעשה 'גזלן' בעטיה, בעני מותר לו לשנות אף לכתחילה (עפ"י אילת השחר, ע"ש).

ואם הנותן התנה בפירוש בנתינתו לעני, שנותן רק למטרה מסויימת ולא לדבר אחר – לכל הדעות הרי זה גזל גמור אם ישנהו המקבל. וגם משמע מכמה מקומות שאין צורך בזה בתנאי כפול.

ונראה שהוא הדין כאשר נותנים צדקה לעני לצורך הרווחת חיי בני ביתו – אסור לו להלוותו לאחר או להחזיר חובות באותן מעות, שהרי יש הפרש גדול בגודל המצוה וחיובה אצל הנותן, בין פרנסת בני הבית שהיא מצוה גדולה, ובין החזרת חובות של העני, שאינו חיוב כל כך ויש לפעמים שאינה מצוה כלל. ולכן נראה שאף חכמים מודים בזה שיש כאן אומדנא בדעת הנותן שלא נתן אלא להרווחת חיי בני ביתו (שו"ת אגרות משה ח"א קנב).

דבריו אמורים באופן שאמרו לו שנותנים לצורך חיי משפחתו, לחיות ברוחה. ואפילו לא התנו נתינתם בפירוש בתנאי אלא שפירשו לצורך מה נותנים לו. ואולם נראה שאם לא פירשו כלום, מן הסתם דעת הנותן לפי החלטותיו ושיקול דעתו של המקבל, שאל"כ היה לו להתנות.

והנה מבואר בשו"ע (יו"ד רנג, יב) שהנצרך לבריות ושט אחר פרנסתו – אין בעלי חובות יכולים להפרע ממה שגבה בצדקה.

ומקור הדין הוא באור זרוע (צדקה יא) ובמרדכי. ומבואר באו"ז סברת הדין, שודאי דעת הנותן שיתפרנסו בו העני ובני ביתו ולא שיתפרנסו בו עשירים, והרי אינו מחויב לפרוע חובותיו של העני. וכ"ש כשגילה דעתו שלאשתו ובניו ג"כ הוא נותן. אמנם הגר"א שם חולק על דין זה וכתב שאין זו סברא, שכבר זכה בו העני ויכול לשנות לכל דבר שהרי הלכה כחכמים ולא כר"מ. ולכאורה נראה מסתימת דבריו שאפילו כשגילה דעתו שנותן לו לצורך הרווחת הבית, בעלי חובות נפרעים מאותם כספים. וצ"ע שבאגרות משה לא הזכיר מכל זה. ובשו"ת שבט הלוי (ח"ה קמ) הכריע למעשה כדברי השו"ע וש"פ ודלא כהגר"א. (ע"ע: אג"מ חו"מ ח"א פח).

'ההוא דאמר להו אבזקת במילתא דמלכא'. שומר בגדי המלך היה (תורת חיים. וע"ש ובשיטמ"ק בפירוש 'טלי כסף וזהב').

'השוכר את החמור והבריקה או שנשתתתה, אומר לו הרי שלך לפניך' – ואפילו אם מתאחר (מעט). ערוה"ש חו"מ שי"ו, במלאכתו מחמת אותו פגם – פטור המשכיר.

ואם על ידי שהייתו נצרך לתוספת זמן בשכירות – כתב בנתיבות המשפט (שי סק"ג) שהשוכר חייב לשלם על הזמן הנוסף, כיון שנסתחפה שדהו שלו. ואולם בערוך השלחן (שם, יד) חלק על כך, שאין מסתבר לחייבו לשלם יותר, והכי לא די בכך שסובל הפסד זמן וטורח נוסף, עד שנחייבו גם ממון. (וכ"ה בפתחי חושן לגר"י בלוי שליט"א – שכירות, פרק ג הערה ה).

מה שכתב הערוה"ש (בסעיף ו) 'זמן מועט' – זהו לשיטתו, אבל להנתיבה"מ שהפסד הזמן על השוכר, אפשר שה"ה בהפסד זמן ניכר, כי נראה שהסברא לחלק בין זמן מועט למרובה היא משום שזמן מועט אינו נידון כהפסד ממון משא"כ זמן מרובה, אך להנתיבות הלא אף כשנצרך להאריך את השכירות בשל כך – פטור המשכיר. ואולם אפשר שאם אינה מספקת רוב מלאכתה שהיתה יכולה לעשות קודם, הרי זה דומה לשכרה לרכיבה, שאינה ראויה לדבר ששכר. וצ"ע בשיעור הדבר. ונראה לכאורה שלפי שיטת רש"י באנגריא, שיכול המשכיר לומר לשוכר לשכור חמור אחר עד שיחזירוהו, מבואר א"כ שסברת 'מזלך גרם' קיימת אף כשכרוך כאן הפסד ממשי, ואכן כך כתב הריטב"א בישוב קושית התוס'. [וכן מבואר לשיטת הרמב"ם שנותן שכרו משלם, גם אם לא יחזירוהו]. וא"כ יש לומר שהוא הדין לענין הפסד זמן. וזו ראייה לשיטת הנתיבות. ואף להתוס' שחולקים יתכן שאין להוכיח איפכא, כי אפשר ששכירת חמור אחר גרעה מעיכוּב במלאכתו.

דף עט

'אמר רב: השוכר את החמור לרכוב עליה ומתה לו בחצי הדרך... דאתמר: השוכר את החמור ומתה לו בחצי הדרך...' משמע מדברי הרמב"ם שזה שאמרו בשוכר 'חמור זה' שאם יש בדמיו לשכור – מכלינן קרנא, זהו דוקא כאשר מת באמצע הדרך שהפסדו של השוכר מרובה, אבל מת בטרם הלך – אין מכלים את הקרן.

ולכן, במשנתנו שמדובר על חמור סתם (כפירוש שאר הראשונים דלא כפרש"י) כתוב 'מתה' סתם, ואילו במחלוקת רב ושמואל שהמדובר על 'חמור זה' – אמרו 'בחצי הדרך'.

[כמו כן אמר רב 'לרכוב', ואמנם דעת הרמב"ם שדוקא ברכיבה או בנשיאת כלי זכוכית שיש הפסד מרובה להשאירם, רק שם התיירו לכלות הקרן, ולא במשא גרידא. וכבר תמהו הראשונים על טעם הדבר] (עפ"י אור שמח שכירות ה, ב).

עוד על שיטת הרמב"ם בחילוק שבין רכיבה למשא – ע"ע בסמ"ע שי סק"ט.